

RECENZII

Pr. asist. cerc. dr. Liviu Petcu, *Părinții Patericului, despre pocăință*, Editura Doxologia, Iași, 2016, 506 p.

În Sfintele Taine ale Bisericii, teandria este, indubitabil, lucrarea cea mai evidentă, iar Taina Pocăinței este modelul cel mai concret al lucrării teandrice. Asupra ei stăruie, în ultima sa carte, *Părinții Patericului, despre pocăință*, părintele Liviu Petcu, cercetător științific la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași. Lucrarea este prefațată de Pr. prof. Ioan C. Teșu, unul dintre cei mai mari specialiști din țară în domeniul Spiritualității Ortodoxe.

După cum ne avertizează autorul, tânăr preot ortodox, „este tipică *Patericului* condamnarea păcatului, părăsirea lui și îmbrățișarea pocăinței, văzută ca o totală reconversie ori ca act de compensare și de cultivare a virtuților contrare păcatelor comise. În pofida dificultăților și intensității luptei lor ascetice, acești eremiți sunt caracterizați de un sentiment de bucurie, nu de mâhnire! *Părinții Patericului* nutresc convingerea că pocăința intensă nu duce către descurajare sau deznădejde, ci la cereasca bucurie” (p. 18). Autorul acestei cărți – pe cât de interesantă, pe atât de ziditoare de suflet – arată cu limpezime și claritate acea transformare ce se petrece în ființa creștinului, pe calea mărturisirii păcatelor și a plânsului pentru ele, acesta dobândind ușurare sufletească, multă pace lăuntrică și mângâiere cerească.

Cu adevărat, prefacerea totală a persoanei este una dintre cele mai mari minuni, care de-a lungul veacurilor a fost validată prin șirul nesfârșit de mucenici, sfinți convertiți și transfigurați cu ajutorul energiilor sfințitoare ale Duhului Sfânt. Metanoia, sau schimbarea minții, a modului de a gândi, și pocăința, în general,

înseamnă: „totala dezagregare a sinelui păcătos al omului și imediata lui metamorfozare în subiect de jertfă. Omul cel vechi moare, se naște unul nou, viu întru Hristos Domnul, un om eliberat din robia păcatului și de sub stăpânirea satanei, circumscris de alte coordonate etice și duhovnicești” (p. 19).

Un prim merit al cărții rezidă în explicarea faptului că, în ceea ce privește conștiința morală, aceasta este, potrivit învățaturii creștine, glasul lui Dumnezeu în sufletul credinciosului, care-l îndeamnă la împlinirea legii morale. Ea este înscrisă ontologic în noi de către Dumnezeu încă de la naștere, adică este înnăscută în sufletul nostru, ca lege a Sa, ca descoperire a legii morale naturale și semnul cel mai evident al asemănării noastre cu Dumnezeu și al iubirii Lui pentru om.

Urmând mărturisirile Sfântului Ioan Scărarul, cartea ne descrie în detalii semnificative „Manifestarea pocăinței la cei din mănăstirea numită *închisoare*”, „Câteva însemnări pe marginea acestor mari fapte de pocăință”, „Care sunt cele mai mari minuni?”, „Dumnezeu nu îi osândește pe luptători, ci pe dezertori”, Înțelesul Pogorârii Mântuitorului Hristos la Iad „pentru cei drepti și pentru păcătoșii pocăiți”, încheind capitolul I cu „Judecata pocăinței” și „Viața împreună cu Dumnezeu bucură și transfigurează continuu ființa celui credincios”.

Pagini patristice cu referire la tema propusă, dar și privitoare la teme conexe putem citi în capitolele II și III ale cărții. Astfel, luăm cunoștință despre: „Mărturisirea păcatelor și intensificarea pocăinței în primele trei secole creștine”, „Sfântul Grigorie Taumaturgul despre cele patru forme de penitență graduală practică în Răsărit în secolul al III-lea”, „Personalitatea Sfântului Ciprian al Cartaginei”, „Starea decadentă a lumii de atunci și convertirea lui Ciprian”, „Sfântul Ciprian al Cartaginei despre instituționalizarea pocăinței”, „Episcopul – judecător în locul lui Hristos”, „Împăcarea cu Biserica”, „Iertarea și expierea păcatelor, condiționate de exerciții penitențiale”, „Intervenția Bisericii. Punerea mâinilor episcopului”, „Orizontul eshatologic al actului penitențial”.

Partea mediană a cărții analizează virtutea pocăinței în secolul IV. Cu patos real și elan misionar, autorul cărții, fin cunoscător al teologiei și spiritualității ortodoxe, dezvăluie neobosit

„Ispitele și biruirea lor în lumina învățaturii Părinților filocalici” (capitolul IV al cărții). Aici, ni se prezintă paideic: „Lupta duhovnicească necesită întotdeauna efort maxim!”, „Pricinile pentru care Dumnezeu îngăduie să fim ispitiți”, „Nașterea sau geneza ispitelor”, „Numărul și felurile uneltirilor duhurilor rele”, „Remediile ispitelor”.

Capitolele V și VI aduc în lumină: „Mărturisirea gândurilor la Părinții Patericului”, detaliind: „Originile monahismului”, „Retragerea în deșert. Farmecul pustiului”, „Ce este Patericul?”, „Sentiințele (cuvintele) sau apoftegmele Părinților”, „Avva, spune-mi un cuvânt de folos”, „Rădăcina păcatului cu fapta stă înăuntrul minții”, „Respingerea gândurilor rele și deșarte din fază de prim asalt sau momeală”, „Gândurile de hulă asupra lui Dumnezeu și asupra sfinților sunt aduse de demoni”, „Felurite remedii pentru gândurile rele”, „Termenul de *mărturisire* în Noul Testament”, „Dacă ești încolțit de gânduri necurate, nu te ascunde, ci spune-le degrabă Părintelui tău!”, „De ce, atâta vreme, te rușinezi a spune? Au nu sunt și eu om?”, „Doamne, pune în gura părintelui meu ceea ce e plăcut înaintea Ta!”.

Ultimele două capitole (VI și VII) sintetizează revelator „Paternitatea duhovnicească în *Pateric*”, adică tematica preotului duhovnic: „Paternitatea spirituală în deșert: bătrânul harismatic și preotul duhovnic, tăierea vocii și ascultarea desăvârșită de acest părinte”, „Calitățile și virtuțile părintelui duhovnicesc”, „Lipsa discernământului este pierzătoare de suflet”, „Călugării nevoitori, dar fără discernământ, au pierdut totul”, „Sfântul Ioan Casian despre discretio și echilibru”. Acest ultim capitol este, firește, impregnat cu distincții ce aparțin *volens-nolens* teologiei apusene unde a activat și s-a nevoit Sfântul Ioan Casian (la Marsilia, inițiind chinoviatul în viața de mănăstire).

Lucrarea se încheie cu capitolul VII: „Părinții Deșertului despre *penthos* și despre pocăință”, în care autorul acestei importante cărți de învățătură ortodoxă concretizează rolul Sfintei Scripturi în viața Părinților Patericului, îndeosebi faptul că „Părinții Deșertului presărau cu expresii biblice îndemnurile la *penthos*, nu cu exortații *per se*”. Capitolul final al cărții este, deopotrivă, explicativ-teoretic și mistic, dar și practic – educativ și catehetic:

„Rugăciunea ajută atât la lucrarea Pocăinței și a despătimirii, precum și la cultivarea virtuților”; „Din tot sufletul, dacă se va pocăi unul ca acesta, și în trei zile îl primește pe dânsul Dumnezeu”; „Virtutea penthos-ului. Părinții pustiei erau remarcabili prin profunzimea evlaviei și a pocăinței”; „La judecată, Domnul nu ne va reproșa pentru că nu am făcut minuni, ci pentru că nu ne-am pocăit (smerit)”; „Izolați și mereu aproape, retrași și mereu iubitori de aproapele, postitori și ospitalieri. Lecția atleților duhovnicești din deșert”; „Totdeauna m-am silit, după putința mea, ca să-l folosesc pe fratele meu întâi, și apoi pe mine, știind că folosul fratelui meu este roada mea”; „Conștientizarea păcatului este corolarul percepției prezenței divine. Dobândirea și folosul plânsului”; „Perioade scurte de pocăință, dar profunde ca intensitate, pe măsura gravității păcatului”; „Iubirea și iertarea lui Dumnezeu – temeiuri de pocăință intensă”; „Pocăința recomandată de către Sfântul Vasile cel Mare pare mai scurtă decât cea care se practica la Părinții Deșertului”; „Pocăința intensă nu duce către descurajare sau deznădejde, ci la cereasca pace și la divina bucurie. Plânsul de bucurie făcător”.

Distinsul autor a dat dovadă pe parcursul lucrării de o bună orientare în tematică, parcurgând întreaga literatură de specialitate și susținându-și afirmațiile pe baza izvoarelor patristice utilizate și a edițiilor critice la operele Sfinților Părinți ai Spiritualității Ortodoxe. Părintele cercetător dr. Liviu Petcu stăpânește metoda de lucru teologico-științifică, dovedind, pe parcursul lucrării, o deosebită putere de analiză și o capacitate de sistematizare a tematicii abordate, prezentată, de asemenea, într-un limbaj academic, deosebit de elevat, captivant și trezitor de conștiințe. Concluziile exprimate sunt pe cât de succinte, pe atât de limpezi.

Întemeiată pe o bibliografie exhaustivă și pe o fermă credință autentic-creștină, lucrarea părintelui Liviu Petcu dobândește, în relație cu noi toți, virtuțile complexe de catehism, îndrumător, explicare și îndemn la permanentă rugăciune a inimii și a minții.

Părintele asist. dr. Liviu Petcu își exprimă speranța că „lectura prezentei cărți va duce la sporirea virtuții și la intensificarea adevăratei pocăințe care este aducătoare de pace, de mângâiere și de bucurie cerească” (p. 22). La acestea subscriem și noi, recomandând

cartea cu multă căldură, căci este demnă de toate aprecierile și va aduce, în mod cert, mult folos sufletesc cititorilor.

Prof. emerit dr. Tudor GHIDEANU,
Facultatea de Filozofie și Științe Social-Politice,
Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

Prof. dr. Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, ediția a II-a, Editura Fundației Internaționale „Mihai Eminescu”, București, 2013, 832 p.

În 1984, la Craiova, Mitropolitul Olteniei Nestor Vornicescu publica o amplă monografie a literaturii creștinismului românesc intitulată *Primele scrieri patristice în literatura noastră în sec. IV-XVI*¹. Chiar dacă demersul regretatului ierarh și om de cultură a fost unul salutar, totuși, există unele lacune, nedorite poate nici de autor, dar care fac utilă o reevaluare a surselor existente printr-o nouă perspectivă dia-cronică, deci utilizând o nouă abordare. Mo-

tivul principal al acestei atât de necesare noi abordări este, după părerea mea, acela că marele cărturar și mitropolit Nestor ignoră în sinteza sa textele scriitorilor dacoromani eterodocși. Problema, în această situație, e aceea că, astfel, se ignoră o bună parte dintr-o literatură teologică ce a conviețuit, pentru o perioadă de timp, cu textele autentice, lipsite de acele erori doctrinare. Fresca pa-tristică, acest amplu demers argumentativ și de cercetare a sur-selor primare pe care îl propunea cărturarul Nestor Vornicescu este, cu toate părțile sale excelente, incompletă.

Mult mai târziu, în 2006, prin grija actualului mitropolit al Moldovei, IPS Teofan, pe atunci Mitropolit al Olteniei, apărea la

¹ Dr. Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei, *Primele scrieri patristice în literatura noastră în secolele IV-XVI*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1984, 638 p. Această importantă lucrare a fost reeditată la Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1992, 375 p. + 8 imagini color.

editura craioveană „Mitropolia Olteniei” o amplă monografie, care se datora atât eforturilor părintelui Dumitru Stăniloae, cel care a scris „Introducerea”, cât, mai ales, profesorilor Nicolae Petrescu și David Popescu, intitulată sugestiv: *Scrieri ale „călugărilor sciți” daco-romani din secolul al VI-lea*². Studiul, deși axat pe textele definitive pentru păstrarea doctrinei, așa cum o înțelegeau Părinții secolului al VI-lea, aduce o contribuție importantă și umple un gol în literatura teologică de la noi. Totuși, lucrarea nu își propune o privire de ansamblu asupra întregii literaturi dacoromane, după modelul lui Moreschini, eruditul patristician italian care a inițiat și finalizat un volum dedicat filosofiei patristice și modulii în care aceasta a avut un rol determinant pentru cultura teologică creștină, fie că e vorba despre ortodoxia răsăriteană, ori de scolastica apuseană³. Prin urmare, în cultura teologică autohtonă era necesar un volum vast, care să prezinte filologilor, criticilor literari și, mai ales, teologilor informații cu privire la perioada incipientă a creștinismului românesc, cu precădere asupra literaturii, din respectiva perioadă.

Firește, există suficiente izvoare cu privire la literatura dacoromană creștină sau laică⁴. Numai că o sinteză care să ofere cititorului român interesat de subiect o alternativă utilă, dinamică și cu date care să o facă accesibilă nu doar experților, ci folositoare publicului larg lipsea, până în fericitul moment în care eruditul

² *Scrieri ale „călugărilor sciți” daco-romani din secolul al VI-lea*, introducere de Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, traducere de Pr. prof. Nicolae Petrescu și Prof. David Popescu, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2006, 256 p.

³ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, traducere de Alexandra Cheșcu, Mihai-Silviu Chirilă și Doina Cernica, Editura Polirom, Iași, 2009, 744 p.

⁴ Dintre cele mai importante studii și texte referitoare la izvoarele literaturii dacoromane, amintesc: D. M. Pippidi (coord.), *Dicționar de istorie veche a României: (paleolitic - sec. X)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, 625 p.; Constantin Preda (coord.), *Enciclopedia și arheologia istoriei vechi a României*, vol. I, A-C, Editura Enciclopedică, București, 1994, 416 p.; *Ibidem*, vol. II, D-L, 1996, 351 p.; Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan (coord.), *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes ab Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, 791 + XXIV p.; *Ibidem*, vol. II, București, 1970, 769 + XXII p.; *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones extra fines Daciae repertae Graecae et Latinae (sec. I, II, III)*, tom. II, *Illyricum – Oriens – Africa septentrionalis (IDRE, II)*, collegit, commentariis, indicibusque intruxit Constantinus C. Petrolescu, București, 2000, 526 p. + VIII planșe.

profesor Mihail Diaconescu, savant de renume internațional, a reușit, cu mari eforturi intelectuale, să publice o vastă sinteză dedicată istoriei literaturii dacoromane, despre care vom vorbi în cele ce urmează⁵.

Despre distinsul profesor Mihail Diaconescu și despre bogata activitate pe care o desfășoară în spațiul culturii românești am scris în recenzia la trilogia intitulată *Teologia ortodoxă și arta cuvântului*⁶. Important de semnalat aici este că activitatea domniei sale este apreciată atât în mediile universitare și academice românești și internaționale, cât și în spațiul ecleziastic; numeroși ierarhi ai Sinodului BOR și-au exprimat de-a lungul timpului cele mai alese sentimente de prețuire față de activitatea rodnică pe care autorul acestei cărți o desfășoară în sprijinul culturii române.

În privința acestui important studiu, remarc faptul că, la origine, el a fost elaborat ca „o succesiune de prelegeri prezentate la cursul de literatură comparată pentru anul al II-lea al Facultății de Limbi Străine a Universității «Spiru Haret» și la cel de Sociologia artei și literaturii, ținut pentru anul al IV-lea, la Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie a Universității din București. Le-au fost adăugate unele prelegeri prezentate studenților filologi de la Facultatea de Științe a Universității din Pitești”⁷. Important de remarcat este faptul că această listă a fost completată cu o serie de „comunicări științifice prezentate la Academia Română, la Institutul de Istorie și Teorie Literară «G. Călinescu» al Academiei Române [...] la unele conferințe și colocvii internaționale organizate de Universitatea Sorbonne – Paris și de Deutscher Akademischer Austauschdienst – Bonn”⁸.

Volumul se deschide cu o monumentală cronologie comentată⁹. De la început, mărturisesc că am fost impresionat de modul în care savantul autor știe să îmbine cultura profană cu istoria

⁵ Prof. dr. Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Fundației Internaționale „Mihai Eminescu”, București, 2013, 832 p.

⁶ Claudiu-Ioan Coman, *Recenzie la Prof. dr. Mihail Diaconescu, Teologia ortodoxă și arta cuvântului*, în „Teologie și viață”, nr. 5-8, mai-august, 2014, p. 216, nota 2.

⁷ Prof. univ. dr. Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane...*, p. 11.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, pp. 15-190.

textelor definitorii pentru spațiul european. Pentru că, firește, datele sunt numeroase, mă voi referi doar la cele care cu siguranță sunt o noutate pentru întreaga literatură teologică autohtonă: reperele în legătură cu originea termenului „*tedum*” din limba română. Astfel, profesorul Mihail Diaconescu, în urma studierii unor lucrări importante pentru această tematică, introduce cititorul în spațiul muzicii clasice, mai exact îi oferă „un survol” asupra pieselor lui Ignaz Franz von Protzau, preot romano-catolic, compozitor căruia îi datorăm o nouă melodie pe textul imnului *Te Deum laudamus*, care „a cunoscut un nou avânt în mediile catolice și protestante din nordul Europei”¹⁰. Important e că, așa cum va preciza în continuare domnul profesor Diaconescu, Franz Joseph Haydn¹¹, reprezentant strălucit al barocului târziu și al perioadei de început al romantismului muzical, este cel căruia i se datorează una dintre cele mai strălucite modelări artistice ale vechii forme lirice, „impusă în literatura și muzica universală de capodopera *Te Deum laudamus*, a marelui scriitor dacoroman Niceta de Remesiana”¹².

¹⁰ *Ibidem*, p. 160.

¹¹ Importanță pentru dezvoltarea acestui subiect al imnului *Te Deum laudamus* este și monografia lui Reinhard G. Pauly, *Michael Haydn: Te Deum in C (1770)*, Yale University, 1961, p. 95. Aici, R. Pauly urmărește să ofere detalii despre opera fratelui mai tânăr al lui Joseph Haydn, cel care, de asemenea, a compus o melodie de laudă după textul lui Niceta de Remesiana.

¹² Prof. dr. Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane...*, p. 161. În privința textelor și studiilor despre Niceta de Remesiana, a se vedea: Wilhelm Schneemelcher, *Bibliographia patristica*, tom. XIV/XV, 1969/1970, De Gruyter, p. 104. În limba română există două dicționare care oferă amănunte prețioase despre acest sfânt dacoromân și prieten cu episcopul Paulin de Nola: varianta mai completă cu o bibliografie actualizată în: Remus Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lida, București, 2003, p. 602. Un text mai scurt, doar de câteva rânduri și o bibliografie minimală, deci insuficientă pentru a oferi o imagine de amploare asupra ipotezelor cu privire la istoria imnului lui Niceta, în: A. Mitescu, „Nicetas din Remesiana”, Eduard G. Farrugia S. J. (coord.), *Dicționarul enciclopedic al răsăritului creștin*, traducere din limba italiană de Adrian Popescu, Vasile Rus, Ioan Muntean și Andrei Mărcuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2005, p. 535. Cea mai importantă lucrare despre Niceta este teza doctorală a patristicianului Ștefan Alexe, *Sfântul Niceta de Remesiana și ecumenicitatea patristică în secolele IV-V*, teză doctorală publicată în „Studii teologice”, serie nouă, an XXI (1969), nr. 7-8, pp. 453-587.

Desigur, aici este doar un exemplu de privire critică, grijă pentru detaliu și amplă cultură teologică și literară, calități ce conturează personalitatea autorului acestei monografii, profesorul Mihail Diaconescu. Un alt aspect merită pus în lumină aici: nou-tatea pe care o aduce un astfel de studiu.

S-au scris lucrări și disertații masterale ori teze doctorale sau simple treceri în revistă despre subiectele pe care profesorul Diaconescu le tratează aici. Așa stând lucrurile, mai era oare necesară întocmirea și publicarea acestui „proiect mamut”? Cu siguranță, da! Argumentul este următorul: așa cum aminteam, mitropolitul cărturar Nestor s-a ocupat de studiul primelor lucrări patristice, iar efortul său nu a fost solitar. Dimpotrivă, cărturarul, filologul și patrologul Ioan G. Coman a pus bazele studiului literaturii patristice de la noi prin mai multe lucrări publicate, importante pentru a creiona în România secolului trecut ideile fundamentale pe care le-au profesat Părinții și scriitorii bisericești de-a lungul timpului. Mă refer aici, în special, la două volume care, pentru vremea la care au fost scrise, erau perspective de pionierat în peisajul teologiei patristice românești. Primul, intitulat „Și Cuvântul Trup S-a făcut”. *Hristologie și mariologie patristică*¹³ și publicat postum, era o sinteză reușită și foarte utilă, venită într-un timp în care școlile teologice din România începeau să se dezvolte după perioada de tristă amintire a regimului comunist, prezentând cititorului interesat, fie el teolog sau cărturar, o adevărată incursiune în dezbaterile hristologice iscate de-a lungul perioadei patristice. În momentul de față, acea lucrare utilă a fost surclasată de numeroase studii și abordări care și-au făcut loc în cultura noastră, tocmai datorită efortului asiduu al unor cercetători de excepție¹⁴. Cea de-a doua sinteză a profesorului Ioan G.

¹³Pr. prof. Ioan G. Coman, „Și Cuvântul Trup S-a făcut”. *Hristologie și mariologie patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, 432 p.

¹⁴Amintesc aici doar câteva lucrări disponibile cititorului român interesat. În spațiul ortodox rămâne fundamental volumul al II-lea din trilogia dogmatică întreprinsă de părintele Stăniloae: Pr. prof. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. II, ediția a III-a, Editura IBMBOR, București, 2003, 392 p. Scrisă în spirit filocalic, profund înrădăcinată în teologia celor mai importanți Părinți ai Bisericii, efortul intelectual al părintelui Stăniloae a salvat teologhisirea ortodoxă de capcana reducăționistă a scolasticismului și de abstractizarea

Coman, apărută postum, intitulată *Probleme de filosofie și literatură patristică*¹⁵ este, cu toate părțile ei bune, depășită. Există ample cercetări mai noi în domeniul filosofiei patristice, sunt noi puncte de vedere și, acolo unde sunt aduse în discuție textele care au jucat un rol esențial în formarea doctrinei creștine, sunt cercetători care, în urma comparațiilor și a investigației filologice exprimă poziții de neocolit.

Din acest motiv, pentru a evita să cadă ușor în capcana repetitivității și a formalismului, cu eleganța și stilul caracteristic pentru cei care îl cunosc, domnul profesor Mihail Diaconescu reușește să umple lacunele ignoranței prin raportarea la toate felurile de texte existente, deoarece unii autori „indiferent că au fost ortodocși, eterodocși consecvenți sau eretici oscilanți, ca Germinius de Sirmium, trecut spre finele vieții de la arianism la dreapta credință”¹⁶,

într-un limbaj închistat în formule filozofice. Pentru teologia romano-catolică, dar nu numai, opera cardinalului Leo Scheffczyk și cea a lui Anton Ziegenaus, *Dogmatica catolică. Isus Cristos, plinătatea mântuirii. Cristologie și soteriologie*, vol. IV, traducere din limba germană de Wilhelm Tauwinkl, Editura Sapientia, Iași, 2010, 416 p., rămâne fundamentală pentru că erudiții autori aduc în discuție cele mai importante teorii cu privire la Persoana și activitatea lui Hristos. Importantă este și traducerea unui tratat hristologic care a avut un rol capital în epoca în care a fost scris pentru păstrarea nealterată a Ortodoxiei: Sfântul Atanasie de Alexandria, *Contra gentes. De Incarnatione. Împotriva păgânilor. Despre Întruparea Cuvântului*, traducere de Pr. dr. Lucian Dîncă, Editura Sapientia, Iași, 2013, 190 p. Eforturilor intelectuale ale preotului asumționist Lucian Dîncă i se datorează apariția în traducere românească a tezei doctorale, publicată inițial la editura franceză Cerf, care tratează un subiect important legat de Taina Trinitară: Lucian Dîncă, *Cristos și misterul Sfintei Treimi în scrierile sfântului episcop Atanasie de Alexandria*, Editura Galaxia Gutenberg, 2015, 330 p. Lucrarea este, practic, o completare a „cărămidei teologice” a cărei apariție în limba română o datorăm demersului întreprins de părintele Ioan Moga de a oferi un excurs fundamental pentru studierea interdisciplinară a discursului hristologic și, implicit, al celui trinitar: Pr. Ioan Moga, *Sfânta Treime între Răsărit și Apus. Despre Filioque și alte dileme teologice*, Editura Eikon, 2013, 432 p. Dezbateră trinitară și discuția în legătură cu sursele pe care se sprijină întreaga controversă hristologică au fost precedate de studiul asupra distincției între „Treimea imanentă” și „Treimea iconomică”, dovadă a faptului că întregul spectru al problemei a fost îndelung studiat: Pr. Ioan Moga, „Treimea imanentă” și „Treimea iconomică”. *Probleme și perspective ale unei distincții teologice*, în „Studii teologice”, nr. 3, 2011, pp. 21-56.

¹⁵ Pr. prof. Ioan G. Coman, *Probleme de filosofie și literatură patristică*, EIBMBOR, București, 1995, 255 p.

¹⁶ Prof. dr. Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane...*, p. 197.

au meritat să fie studiați, astfel reușindu-se realizarea unor conexiuni care lipseau, între doctrina oficială și pozițiile exprimate de unii autori creștini. Un alt element care face ca volumul despre care vorbim să fie de notorietate și demn de a fi luat în seamă mai ales în cercurile cercetătorilor istoriografiei antice este acela că, așa cum afirmă domnul profesor, lucrarea „valorifică, pentru întâia oară în istoriografia română, știrile pe care sursele antice ni le oferă despre formele (speciile) epice și lirice, populare și culte din literatura geto-dacă”¹⁷.

Lăsând cititorilor interesați bucuria de a (re)descoperi cele mai importante contribuții literare în domeniul vast al istoriei textelor dacoromane, cât și pe autorii care de-a lungul timpului s-au ocupat de acestea, în cele ce urmează voi vorbi despre un subiect delicat, însă tratat cu acribia și spiritul critic atât de necesar în controversile legate de terminologia greacă ce a generat conflicte intense, unele dintre acestea amprentând istoria unor facțiuni desprinse din corpul eclezial. Subiectul la care vreau să mă refer în continuare face parte din cea de-a IV-a secțiune a volumului, din primul capitol al acesteia, intitulat „Confruntări teologice legate de Cuvânt (*Logos, Verbum*)”¹⁸.

Întregul subcapitol care, deși are câteva pagini, reprezintă o veritabilă secțiune cu substrat teologic, așa cum poate să observe un cititor atent la detalii, este centrat pe disputele filologice care au luat ființă în jurul termenului făcut celebru de cea de-a patra Evanghelie: „Logos”¹⁹. Profesorul Mihail Diaconescu amintește de

¹⁷ *Ibidem*, p. 197.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 338-341.

¹⁹ Pentru că, cel mai probabil din cauza lipsei de spațiu, domnul profesor Mihail Diaconescu nu oferă multe informații tehnice cu privire la acest concept elenistic, în continuare voi oferi o listă cu principalele lucrări care expun, diferențiat, sensurile și utilitatea acestui termen. Termenul utilizat, de exemplu, printre altele, în celebra serie biblică „The Brill Reference Library of Judaism”, se referă, în respectiva situație la dezvăluirile, revelațiile, cuvintele adresate de către YHWH prin intermediul Logosului. Unul dintre volumele de hermeneutică ale acestei colecții este cel al lui Daniel Boyarin, *Sparks of the Logos. Essays in Rabbinic Hermeneutics*, Brill, Leiden-Boston, 2003, 309 p. Aici, sensul este clar: mesajele divine sunt, întotdeauna, licăriri, scântei, puncte luminoase care sunt împărțite omenirii prin intermediul „Cuvântului”. Din punct de vedere terminologic, dacă ne referim, pe partea de fonetică, la acest termen, anume „cuvânt”,

confliktele avute de autorii dacoromani cu ereziarhii, în urma cărora discuția despre conceptul de *Logos* „avea, în afara semnificației sale teologico-filozofice profunde, importante implicații literare și teoretico-literare. Evoluția semantică a conceptului de *logos* includea înțelesuri precum *cuvânt, rațiune, ordine, idee, armonie universală*”²⁰. Dacă acest termen avea diverse înțelesuri pentru filozofia profană, atunci când a fost încorporat în creștinism, termenului i s-a conferit un nou înțeles și, nu mai puțin adevărat, o nouă autoritate.

Desigur, există în istoria doctrinei creștine și adevărate chestiuni problematice, care astăzi ar putea apărea cu adevărat ciudate. De exemplu, în ceea ce privește termenul *logos*, deși era prezent în Noul Testament și în dezvoltările doctrinare ulterioare, totuși nu a avut șansa pe care a avut-o *homoousios* care, deși nu avea o origine prea respectabilă, a reușit „să intre” în Crez²¹.

Însă, cu toate acestea, termenul *logos* a jucat un rol esențial în dezbaterile doctrinare pe care le-a purtat Biserica de-a lungul

el vine de la *conventus* („cuvinte, la plural”; în albaneză „kuvent”). Apoi, așa cum observă Alexandru Philippide, „numai în limba noastră acest termen, prin sinecdocă, a căpătat înțelesul de *cuvânt*; în alte limbi romanice el înseamnă *adunare, mănăstire*; de la noi l-au luat grecii”. Cf. Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Panfil și Luminița Botoșineanu, Editura Polirom, Iași, 2011, p. 294. Însă, consultând cele mai adecvate dicționare, atunci când vine vorba despre conceptul de „logos”, lucrurile se complică. De pildă, în celebrul dicționar teologic al lui Kittel, cf. Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich (edd.), *Theological Dictionary of the New Testament abridged in One Volume*, William B. Eermands Publishing Company, 1985, pp. 505-507. Aici, celebrul „împrumut” dintre culturi este cap de afiș, deoarece, teza avansată de lingvistul Philippide se confirmă. Prima frază despre acest termen informează cititorul că: „la fel ca termenul *légo, lógos* are ca prim sens *adunare*” (p. 505). Din punct de vedere teologic, aici se revelează printr-un singur concept o idee centrală genială: în Persoana lui Hristos S-a manifestat cunoașterea Sfintei Treimi. Așadar, în Logosul întrupat Îl putem cunoaște pe Dumnezeu. O afirmație plină de rafinament teologic! Pentru toate celelalte sensuri, adiacente sensului primar, sugerez ca oportună studierea itemilor din dicționarul lui Orlando O. Espin și James B. Nickoloff, *An Introductory dictionary of theology and religious studies*, Liturgical Press, Collegeville, 2007, pp. 784-786.

²⁰ Prof. dr. Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane...*, p. 338.

²¹ Cf. Jaroslav Pelikan, *Crede. Ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturișilor de credință în tradiția creștină*, traducere de Mihai-Silviu Chirilă, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 56.

vremii cu ereziarhii. Despre aspectul acesta, domnul profesor Mihail Diaconescu spune: „Cei mai importanți autori din epoca dacoromană participă la aceste înverșunate dispute, apărând consecvent credința diofizită ortodoxă conform căreia Cuvântul Ipostatic Iisus (*Verbum*) are o natură teandrică. Reluând dezbaterea, Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662), unul dintre cei mai importanți discipoli spirituali ai Sfântului Dionisie Smeritul și Areopagitul, discută despre *logoi*, respectiv despre rațiunile generale ale lumii, care preexistă și prin care divinitatea comunică cu lumea”²².

Interesate sunt și capitolele dedicate expunerii și studierii actelor martirice, reprezentative pentru studierea vieții, văzute, ce-i drept, din perspectiva sfârșitului sângeros pe care l-au câștigat pentru dragostea lui Hristos acești adevărați ostași ai lui Hristos. Aici doresc să insist pentru a spune câteva cuvinte în legătură cu importanța publicării respectivelor documente. Avem, așa cum se știe, volume ample dedicate vieților sfinților. Problema e aceea că autorul, Sfântul Simeon Metafrastul, folosește mijloace ale epocii

²² Pentru ortodoxia acestei idei pe care o avansează domnul profesor Mihail Diaconescu, sunt convins că de mare importanță este ideea părintelui Dumitru Stăniloae, cel care, în lucrarea amplă de mistagogie liturgică, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă* ia atitudine, din perspectivă arhitectonică, împotriva raționalismului abstract al protestantismului. Ideea generală e aceea că, sprijinindu-ne pe cele mai prețioase informații care ne-au survenit prin intermediul studiilor lui Rudolf Otto, se poate face o paralelă între Răsărit și Apus. Zice părintele Stăniloae că sentimentul sacrului „în sensul a ceva înspăimântător are o paralelă arhitectonică în unghiurile întunecoase ale plafonului bisericilor gotice în care se ascunde Dumnezeu, sau în împodobirea pereților exteriori ai lor cu chipuri monstruoase, care n-au în ele nici un sentiment omenesc. Acestea închid pe om într-o ordine imanentă, creată, la discreția unor puteri neomenești. Lucrul acesta îl sugerează și plafonul dreptunghiular al bisericilor de stil roman, lipsit de prezența misterului, a misterului binevoitor și luminos. Se arată în aceasta cea sustragere a lui Dumnezeu de la legătura cu creatura, de care vorbește teologul catolic H. Mühlen. În Răsărit, sentimentul sfințeniei, ca al unei însușiri personale de oameni iubitoare a lui Dumnezeu cel prea bun, ca al însușirii unei persoane desăvârșite, are ca paralelă arhitectonică bolta lor unică, bolta centrală și alte bolți mai mici, care exprimă o aplecare a lui Dumnezeu, la diferite nivele, cu o mare grijă iubitoare, spre credincioși”. Cf. Pr. prof. Dumitru Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, EIBMBOR, București, 2004, pp. 60-61. Pentru perspectiva catolică, a se vedea lucrarea lui Erwin Panofsky, *Arhitectură gotică și gândire scolastică*, traducere și note de Mariana Vazaga, postfață de Sorin Dumitrescu, Editura Anastasia, București, 1999, 153 p.

sale, și nu întotdeauna informațiile furnizate de acesta sunt cele reale; elemente de mitologie, elemente ale pietății populare și ale extraordinarului creștin sunt părți integrante ale acestei colecții editate fără spirit critic. Or, astăzi, credinciosul este „condamnat la cultură” deoarece cercetările efectuate de teologi și istorici în ultimele decenii au furnizat date importante care, într-un anume sens, schimbă perspectivele redacționale, lacunare, fanteziste, cu care cititorul autohton este obișnuit. Din acest motiv, faptul că o astfel de lucrare este capitală pentru promovarea aspectului critic al receptivității aghiografiei se impune ca ediție de referință, de la care se poate porni într-un viitor demers de redescoperire a punctelor de referință din viețile acestor adevărați atleți ai lui Hristos.

Deși sunt multe subiecte care ar putea fi prezentate amănunțit din această monografie capitală pentru cultura teologică autohtonă, în final doresc să fac doar o singură remarcă, pornind de la capitolul dedicat lui Leontius de Bizanț, ca fondator al scolasticii.

În spațiul ortodox, din nefericire, pe lângă tendințele normale de receptivitate sau de îmbinare a celor două culturi, răsăriteană și apuseană, există pericolul derapajului care înclină balanța fie spre a identifica orice referire la literatura teologilor apuseni ca „eretice” din start, fără a se consulta niciun fel de argumente sau, lucru lăudabil, de a vedea în aceste texte moștenirea comună a Europei creștine. Or, aceste chestiuni sunt elementare pentru oricine dorește să înțeleagă, în cel mai autentic fel cu putință, cum stau lucrurile cu adevărat. Schisma nu a reprezentat o ruptură în urma căreia o anumită latură a Creștinătății a devenit „mai puțin creștină”. Există exemple de dialog între cele două mari tradiții creștine, dar și între ortodocși și protestanți, chestiuni care, sperăm, într-un viitor apropiat, vor conduce lucrurile spre normalitate.

Domnul profesor Diaconescu dedică un întreg capitol acestei chestiuni delicate și, cu spiritul critic ce îl caracterizează, domnia sa arată că de fapt „scolastica este numele dat de o îndelungată tradiție intelectuală învățământului filozofic din Evul Mediu. Prin scolastică se înțelege, de asemenea, un sistem filozofic care, pornind de la dogma creștină, dezvoltă raționamente abstracte și demonstrații logice. Unitatea dintre sistemul de învățământ și dogma

creștină a dat scolasticii prestigiu și autoritate instituțională. Într-un sens foarte larg, prin scolastică se înțelege întreaga cultură a Evului Mediu european. Este o cultură ce s-a dezvoltat sub îndrumarea Bisericii care se manifestă ca *Ecclesia Docens* și ca *Mater et Magistra*²³.

Suntem, prin urmare, în fața unui exemplu temeinic ce își propune să acorde o nouă perspectivă receptivității scolasticii în cultura ortodoxă. Și acest lucru se impune, mai ales pentru faptul că astăzi, din nefericire, există tendințe de a privi chestiunile cele mai importante, legate de textele capitale ale creștinătății, dintr-o singură perspectivă: cea ortodoxă. Or, de exemplu, încă de pe vremea lui Maxim Mărturisitorul, bizantinii au știut să se folosească cu discernământ de scrierile venite de la teologii apuseni pentru a le conferi, acolo unde era cazul, un înțeles care să nu iasă din tiparele Ortodoxiei²⁴.

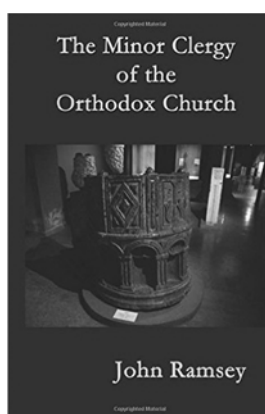
Iată numai câteva aspecte legate de importanța acestui tratat al domnului profesor Mihail Diaconescu. Cred că, având în vedere anvergura acestui proiect, este necesară o a treia ediție, dat fiind faptul că în ultima vreme studiile serioase nu au încetat să apară și, firește, profesorul Diaconescu are capacitatea și forța de a ne oferi o altă ediție, mai amplă, mirabilă, care să vină în completarea lacunelor textuale existente și dăinuitoare, din nefericire, atunci când astfel de volume ample lipsesc.

Pr. magister Claudiu-Ioan COMAN

²³ Prof. dr. Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane...*, p. 582.

²⁴ Merită amintit aici studiul foarte reușit al patristicianului francez Jean-Claude Larchet, *Sfântul Maxim Mărturisitorul mediator între Răsărit și Apus*, traducere din limba franceză de Daniela Cojocariu, ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim, Editura Doxologia, Iași, 2010, 240 p.

John (Patrick) Ramsey, *The Minor Clergy of the Orthodox Church: Their role and life according to the canons* (Clerul inferior al Bisericii Ortodoxe: Rolul și viața lor în conformitate cu canoanele), CreateSpace, 2016, 90 p.

Subiectul propus de John Ramsey, și anume *The Minor Clergy of the Orthodox Church: Their role and life according to the canons*, subliniază și conștientizează rolul și importanța *Dreptului canonic ortodox* în practica vieții bisericești. Prin urmare, tema este de drept canonic, cu relevanță în domeniul teologiei practice, abordată transdisciplinar, în contextul tradițiilor teologice și liturgice ale Bisericii Ortodoxe, evidențiind caracterul normativ și actualitatea canoanelor în contextul lumii de astăzi.

Salutăm apariția acestei lucrări remarcabile și felicităm autorul care, după cum se autodefinește, este un monah profund implicat în viața liturgică a Bisericii Ortodoxe (p. 7), pentru analiza minuțioasă și prezentarea sintetică a subiectului propus.

Volumul recenzat include o introducere (care prezintă contextul analizei, liniile generale ale analizei și terminologiei) și continuă cu șapte capitole, fiecare dezvoltând o problemă canonică, după cum urmează: „Practica actuală”, „Drept canonic” (ce abordează: Pedepsele canonice, Funcțiile clerului inferior, Condițiile pentru a intra în clerul inferior, Obligațiile clerului inferior, Disciplina clerului inferior), „Teologia clerului inferior”, „Funcțiile clerului inferior”, „Dovezi istorice”, „Locul femeii în Biserică”, „Drept canonic și excepții pastorale”, „Concluzie”, „Anexe”, unde sunt menționate canoanele cu privire la acest subiect dezbătut, și anume Canoanele Apostolilor, ale Sinoadelor ecumenice, ale Sinoadelor locale, ale Sfinților Părinți și, nu în ultimul rând, bibliografia utilizată.

Autorul explică semnificația termenului „cler inferior”, care este folosit, după cum însuși autorul afirmă, pentru a-l diferenția de episcop, preot și diacon, i.e. „clerul superior”. Termenul „cler inferior” se referă la următoarele categorii: cântăreți, lectori, ipo-diaconi, exorciști, acoluți și ușieri (p. 6). Demersul autorului este

susținut de cuprinzătoare referințe canonice din tradiția canonică și comentarii bizantini din secolul al XII-lea.

Subliniind faptul că acest cler inferior are diferite funcții și grade de implicare în diferite biserici din zilele noastre, mai mult sau mai puțin predominante, în capitolul al doilea, autorul afirmă că, „atunci când canoanele vorbesc despre cler, ele includ, deopotrivă, clerul inferior și superior” (p. 9). Ulterior, autorul discută prevederile canonice privind cele patru sancțiuni care pot fi aplicate clerului inferior (depunerea, oprirea de la promovare, suspendarea și excomunicarea), menționând că doar o singură sancțiune poate fi dată. Autorul discută pe larg condițiile pe care cel ce urmează să fie hirotonit trebuie să le îndeplinească (de exemplu să fie hirotonit de un singur episcop, să nu fie servitor sau să aibă o viață personală și publică impecabilă). De un interes deosebit este analiza obligațiilor clerului inferior. Astfel, trebuie să se țină cont de faptul că, odată angajat în cler, „acesta a fost destinat slujirii Bisericii și, ca atare, nu mai este liber în mișcările sale sau în modul în care acesta interacționează în viața seculară” (p. 22). Autorul discută pe larg reguli legate de căsătorie, de post, de implicarea în viața seculară, cum ar fi agricultura sau deținerea de funcții publice sau poziții militare, de proprietăți și moșteniri, devotamentul pentru biserică sau restricții în legătură cu autoritățile cărora se pot adresa clericii în dispută cu alți clerici (adică să nu facă apel la instanțele seculare, ci la autoritățile bisericești). În afară de aceste obligații, clerului inferior i se cere să se supună unor standarde de comportament „nu cu mult diferite de cele ale laicilor” (p. 28). Aceste standarde sunt analizate împreună cu pedepsele prevăzute de canoane.

În capitolul al treilea, „Teologia clerului inferior”, autorul afirmă: „Clericii treptelor inferioare sunt percepuți, în general, în primul rând, prin prisma funcției” (p. 37), i.e. purificare (citind și cântând cuvintele divine) sau învățare, evidențiind astfel de roluri prin trimiteri atât la canoanele Sfinților Părinți, cât și la Vechiul Testament. Autorul analizează funcțiile ipodiatonilor considerați anterior servitori ai diaconilor „de a se ocupa, pregăti și păzi vasele sfinte” (p. 42), de a spăla mâinile episcopului și ale preoților, de a se îngriji de veșminte sau de a participa la procesiuni. În al doilea rând, funcțiile lectorilor și cântăreților sunt

acelea de a citi sau a cânta cuvintele divine. Nu în ultimul rând, autorul meditează asupra funcțiilor exorciștilor și ușierilor, evidente din denumiri.

În capitolul intitulat „Dovezi istorice”, autorul ia în considerare dovezile istorice ale existenței clerului inferior în Biserică, începând cu mijlocul secolului al doilea – așa cum se menționează în *Apologia Sfântului Iustin Martirul și Filozoful* – continuând cu secolul al treilea și al cincilea, când școlile de lectori au fost înființate, până în secolul al optulea, când „găsim șapte trepte ale clerului inferior în canoanele Bisericii Anglicane” (p. 52). Autorul ajunge la concluzia că „nu există motive formale pentru a stabili că acestea au devenit în mod oficial redundante” (p. 53).

O analiză detaliată a locului femeii în Biserică, „un subiect deosebit de presant astăzi” (p. 54), este realizată în capitolul al șaselea, care abordează subiectul diaconițelor, considerate în unele biserici parte a clerului inferior. Recunoscând faptul că prevederile canonice se referă mai degrabă implicit la bărbați ca alcătuind clerul și că singura referire la hirotonia femeilor este cea de diaconiță, autorul oferă dovezi că acesta este singurul rol permis femeilor și analizează asemănările și diferențele dintre diacon și diaconiță.

De un interes deosebit este ultimul capitol, „Dreptul canonic și excepții pastorale”, care discută problematica oportunității unui serviciu necanonic sau a lipsei acestuia, analizând diferite situații și propunând soluții, pentru a concluziona că, „în timp ce clerul canonic este hirotonit ar trebui să facă slujbele, în caz de necesitate, practica poate urmări cât mai detaliat posibil procedura corectă” (p. 61).

În concluzie, lucrarea lui John Ramsey, *Clerul inferior al Bisericii Ortodoxe: Rolul și viața lor în conformitate cu canoanele*, poate fi considerată un manual util, deopotrivă, cercetătorilor, teologilor și laicilor ce doresc a-și aprofunda cunoștințele despre viața Bisericii, abordând o problemă care, în mod paradoxal, este veche, dar cu relevanță pentru eforturile actuale de conservare și de înțelegere a treptelor clerului inferior.

Lect. dr. Emilian ROMAN,
Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae” din Iași